

ЗАХІДНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ

Олександр Курочкін

Гібернау М. Ідентичність націй. — К. : Темпора, 2012. — 304 с.

Творчим імпульсом до написання цієї книги послужила наукова дискусія, яка розгорнулася у 2000 році в канадському місті Монреаль на конференції, присвяченій націоналізму. Тут зіштовхнулися антагоністичні погляди на теперішній статус Квебеку (франкомовна провінція Канади) і його можливе політичне майбутнє. Представники франкомовних квебекців обстоювали своє право на культурну автономію й навіть повне державне відокремлення, тоді як англоканадці гостро виступали проти цих сепаратистських тенденцій. Не підтримали їх і представники індіанських племен, які здавна проживають на теренах Квебеку. Вони наголошували на тому, що їхні предки підписали договір не з Квебеком, а з Канадою, де було визнано їх статус як окремої нації.

Наявність глибоких національних протиріч М. Гібернау також відчула, перебуваючи в Лондоні, зокрема в одному з найстракатіших його районів — Майл-Енд-Роуд, — де

сьогодні мешкають переважно іммігранти — носії багатьох національностей, мов і релігій, тому цей район віднедавна називають Лондоністаном.

Важливо й те, що сама дослідниця (каталонка за походженням) була свідком піднесення демократичного каталонського націоналізму в Іспанії після смерті Франко (1975), яке супроводжувалося спалахом величезного оптимізму народу, що вперше за сорок років диктатури відчув себе вільним. Як і квебекці в Канаді, каталонці вважають себе нацією, яка має свою національну ідентичність, хоча в Конституції Іспанії 1978 року декларується, що державний устрій країни спирається на непорушну єдність іспанської нації. Офіційну тезу про гомогенність іспанської національної ідентичності сьогодні ставлять під сумнів не лише Каталонія, але й Галісія і Країна Басків, що породжує чимало напружень і конфліктів аж до проявів кривавого екстремізму.

Щоб з'ясувати в науковому дискурсі причини й наслідки цих протиріч, які відлунують нині в різних регіонах земної кулі, М. Гібернау заглибилася в проблематику сучасного розуміння нації, націоналізму, ідентичностей та космополітизму. У своєму дослідженні вчена ґрунтовно аналізує історичний і політичний зміст цих явищ, складові елементи та походження, а також намагається спрогнозувати перспективи їх розвитку під впливом процесів глобалізації.

Рецензована монографія складається із семи розділів, кожний з яких висвітлює певний аспект загальної проблематики.

Перший розділ — теоретико-настановчий. У ньому подано детальний аналіз ролі та значення національної ідентичності в сучасних суспільствах. При цьому авторка наголошує на відмінності між колективним чуттям на-

лежності до нації, яку вона трактує передусім як культурну спільноту, і громадянством, що, по суті, означає належність до держави. Здебільшого національну ідентичність приписують громадянам тієї або іншої національної держави. Але не треба забувати про те, що така свідомість може бути спільною також для індивідів, які належать до бездержавних націй Квебеку, Каталонії, Країни Басків, Шотландії та ін.

М. Гібернау виділяє п'ять вимірів національної ідентичності: психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний. Під цим кутом зору вчена досліджує різні стратегії, до яких вдаються сучасні держави в ході будівництва спільної національної ідентичності, що, зрештою, має легітимізувати існування самої держави. Ураховуючи українські реалії, авторка доходить висновку про те, що саме еліта покликана відіграти провідну роль у творенні національної ідентичності, оскільки вона ліпше організована, має кращий доступ до засобів масової інформації і незрівнянний вплив на політичні інституції. Завдання еліти полягає в тому, щоб сформувати культурно й мовнооднорідне населення, здатне спілкуватися між собою і жити та працювати в рамках цієї культури. На думку каталонської дослідниці, «успішна ініціатива до високої культури — її засвоєння — вимагає середовища, в якому ця культура домінує, має авторитет, пов'язана з владними структурами і — вирішальна річ — забезпечує нові можливості тим, хто прилучився до неї» (с. 29).

У другому розділі детально розглянуто різні інституційні структури, призначені реагувати і впливати в межах демократичного законодавства на націоналізм бездержавних націй. При цьому М. Гібернау наголошує на стратегії *деволюції*, тобто передачі повноважень з верхнього рівня на нижній, що сприяє динамізмові громадянського суспільства. На думку авторки, *деволюція* має тенденцію зміцнювати демократію, бо наближає ухвалення постанов до народу. Водночас вона сприяє заохоченню місцевих і регіональних

ініціатив, зокрема, культурних, економічних та соціальних проектів. Подібний сценарій *деволюції*, напевне, був би корисним і для України, де надзвичайно високий поріг централізації владних повноважень. Досвід таких ліберальних демократичних країн, як Британія, Канада та Іспанія, доводить, що політична автономія та федералізм здатні приборкувати рух за відокремлення, тому що децентралізація пропонує значну владу та ресурси національним меншинам, інтереси яких вона намагається задовольнити. *Деволюція*, резюмує дослідниця, «не повною мірою задовольняє вимоги самовизначення, але має тенденцію ослаблювати їх» (с. 76).

Третій розділ присвячено проблемі міграції, яка в останні десятиліття стала надзвичайно чутливою для країн «золотого міліарну». Певний час вони запрошували іммігрантів працювати й укорінюватися серед місцевого населення. Так у Західній Європі, США та Канаді з'явилися численні діаспори вихідців з Азії, Африки, Східної Європи. Натомість сьогодні, коли економіка вповільнюється й серед тубільного населення зростає безробіття, ставлення до мігрантів змінюється на гірше, посилюється чуття недовіри до «інших» і страху перед ними.

За спостереженнями М. Гібернау, вплив міграції на національну ідентичність визначають такі чинники: кількість іммігрантів, яких прийняла одна країна, тривалість імміграції, вміння іммігрантів прилаштуватися до нових умов, ставлення до імміграції законодавства країни-господаря тощо. Сукупність цих чинників впливає на модель інтеграції. Можливі варіанти тут такі: асиміляція, геттоізація та полікультурність. Асиміляція припускає, що іммігранти можуть утратити власну культуру, мову та ідентичності, замінивши їх культурою, мовою та ідентичністю країни-господаря. Натомість геттоізація означає штучну ізоляцію етнічних громад, а отже, зведення до мінімуму їх контактів із суспільством-господарем.

Тривалий час у західній соціології та етнології найбільш ефективною й лояльною вва-

жалася стратегія полікультурності, що забезпечує толерантність до розмаїття мов і релігій, однакові права для індивідів, які належать до різних етнічних груп. Однак сьогодні ця стратегія вже багатьох не влаштовує. У масовій свідомості пересічних європейців та американців зростають страхи, що «навала чужинців» призведе до зниження рівня життя, посилення безробіття, анархії та злочинності.

З метою вивчення настроїв громадськості М. Гібернау проводила у Відні у 2004 і 2006 роках соціологічне опитування. Воно засвідчило, що хоча австрійці визнають полікультурність доконаним фактом у своїй країні, але вони насторожено ставляться до «чужих», надто тих, кого вважають за дуже відмінних від себе (с. 116). Значні сектори західного суспільства, як резюмує дослідниця, схильні вбачати в іммігрантах загрозу економічному процвітання, соціальній стабільності, національній ідентичності й навіть державному устрою.

Цікавим для українського читача може бути також четвертий розділ, у якому з'ясовано роль Європейського Союзу у формуванні нового типу спільної ідентичності серед громадян цього політико-економічного утворення. На думку М. Гібернау, географія та історія — недостатні критерії, щоб вирішувати, «кого слід, а кого не слід зараховувати до Європи». Не зовсім погоджується дослідниця також із твердженнями таких авторитетів, як Самюель Хантінгтон і Ентоні Сміт, які вважали, що європейська культура спирається на християнство, а культурні кордони Європи визначені релігією. Принаймні сьогодні будь-які спроби сформулювати європейську ідентичність на культурній, мовній, релігійній гомогенізації громадян ЄС приречені на поразку. «Зародкова європейська ідентичність, — наголошує М. Гібернау, — базується на спільному усвідомленні належності до економічного й політичного простору, визначеного капіталізмом, соціальним забезпеченням, ліберальною демократією, повагою до прав людини, свободою та верховенством права, процвітанням і прогресом» (с. 153). Європейську ідентичність на ранніх

стадіях її розвитку вчена пропонує характеризувати як «неемоційну», на відміну від емоційно наснажених національних ідентичностей.

У п'ятому розділі науково висвітлено головні проблеми й виклики, які постають нині перед американською ідентичністю. Ураховуючи величезне етнічне й расове розмаїття США, М. Гібернау простежує процеси поступового переходу від стратегії асиміляції (відома теорія «плавильного казана») до інтеграції в межах широкої сукупності етнічних груп, які мають власні культури. На Американському континенті, як і в Західній Європі, дослідження підтвердило неоднозначний вплив полікультурності. З одного боку, вона зумовлює однакову гідність та права для індивідів, які належать до різних етнічних і мовних груп. З другого, — роз'єднує американців і не сприяє формуванню рис, що їх об'єднують.

Із позицій гуманізму й наукової об'єктивності авторка оцінює непривабливі риси ідеалізованого образу «наймогутнішої нації на землі в політичному, військовому та економічному аспектах». Попри гучні декларації, залишається актуальною проблема нерівноправності афроамериканців. Хоча вони й мали певні успіхи на ниві соціально-економічної мобільності та доступу до вищої освіти, проте й далі, за винятком нечисленного середнього класу, відчувають дискримінацію і страждають від пережитків рабства.

Прикметно також те, що в найбагатшій країні світу зростають протиріччя між елітами й масами. У цьому зв'язку М. Гібернау зазначає: «Вважали, що плавильний казан дає життя новому американському народові з новою культурою і новими цінностями й традиціями, але цієї мети досягли тільки почасти. Крім того, з погляду економіки, США — суспільство нерівностей, суспільство, де існує чи не найбільша нерівність у Західному світі, якщо поглянути на широку прірву між найбагатшими і найбіднішими» (с. 181).

Розглядаючи кожний розділ книги, певна річ, можна помітити, що одні з них мають переважно академічний характер, тоді як інші тісні-

ше пов'язані з напруженою і конфліктогенною практикою життя. Дуже актуальний, наприклад, шостий розділ, у якому досліджено сучасне піднесення руху нових правих радикалів та їх захист так званих чистих національних ідентичностей. М. Гібернау прискіпливо аналізує програмні документи й реальні кроки низки нових європейських праворадикальних партій, зокрема Австрійської партії свободи, французької «Front National» («Національний фронт») та італійської «Lega Nord» («Ліга Півночі»). Цей фактаж засвідчує, що праві радикали сьогодні пропагують ідею «Фортеці Європи», яка сумісна із захистом національних культур та ідентичностей. Проте обстоювання «чистих» національних ідентичностей з їхнього боку відверто вороже культурному взаємообміну й діалогу між народами.

Сьомий розділ завершує складне й багатопланове дослідження. У ньому авторка з'ясовує відмінності між глобальною культурою і космополітичною, а також зосереджує увагу на етичному компоненті, відсутньому

в більшості теорій космополітичної культури й ідентичності. М. Гібернау виступає переконаним адептом гуманістичного космополітизму як позиції, що спонукає індивідів не лише турбуватися про членів своєї нації, але й поважати рівність, свободу, гідність усіх людей. Нині космополітичний устрій є утопією, у край даалекою від жорсткого суперництва, конфліктів та воєн, які визначають міжнародні відносини. Щоб цей устрій став реальністю, треба, як уважає дослідниця, викоринювати соціальні, політичні та економічні ідеології, засновані на експлуатації окремих індивідів та націй.

Загалом рецензована праця доводить, що на початку ХХІ ст. ідентичність націй зберігає свою силу і є могутнім чинником сучасних політичних, економічних, релігійних та етнокультурних процесів. Масовий перехід до ідентичностей вищого порядку, на зразок європейської чи космополітичної, є дуже віддаленою і туманною перспективою, здійснення якої обумовлене подальшим поступом земної цивілізації.